

HIRMU, SURMA JA LEINA KÄSITAMISEST RELVAJÕUDUDES

ANDREAS PAWLAS

See, kes tegeleb tänapäeval hirmu, surma ja leina küsimustega, kohtab peatselt sügavaid vastuolusid ja tajub, kuidas nimetatud küsimused temas vastakaid tundeid tekitavad. Ilmselt on tegemist tänapäeva ühiskonnale omase joonega ning sõdurid on selle ühiskonna loomulik osa.

Sel moel puudutab ka sõdureid see modernne vastuolu: ühest küljest eiratakse ja varjatakse nüüdisaegses ühiskonnas pidevalt hirmu ning surma teemat, surutakse endas alla vastavaid mõtteid¹. Teisalt aga tahab tänapäeva inimene igal päeval või koguni igal tunnil haarata kogu maailmast võimalikult palju infot hirmu ja surmajuhtumite, sõdade ja katastroofide või kuritegude kohta ning tuua see kõik värvikirevate meediapiltidena oma elutappa. Ja igaõhtuse vaba aja nautimise juurde kuulub ikka mõni kriminaal- või *action*-film oma kurjategijate ja ohvrite, oma piinade ja hirmudega.

Niisugune vastuoluline olukord on konfliktis tavaloomikaga ja nõnda osutab see tegelikult ühiskonnas kätkevale probleemile. Ilmselt ähvardab nüüdisaja tunnetusoptimism seeläbi koost laguneda, kuna hirmu ja surma ei saa enam iseendast tulenevalt tunnetada. Surm on ju olemuselt ikkagi midagi sõnatut. Ja ta muudab inimese sõnatuks. Kui siiski tahetakse surmast rääkida, peab sõna selleks tulema kusagilt kaugemalt. Lahenduseks võib olla kristlik usk, mis pretendeerib sellele, et on kuulnud hirmu, surma ja leina suhtes niisugust kaugemalt tulnud sõna ja elab ise selle toel². Järgnevalt püütaksegi kristlikust vaatenurgast käsitleda mõningaid hirmu, surma ning leina mõtestamise aspekte relvajõudude kontekstis.

¹ Vrd **Nassehi, A., Weber, G.** 1989. Tod, Modernität und Gesellschaft. Entwurf einer Theorie des Todesverdrängung. Opladen, S. 157. [Edaspidi **Nassehi, Weber** 1989]

² Vrd **Jüngel, E.** 1979. Tod. Gütersloh, S. 7.

I. Hirm

I.1. Hirm kui inimese psüühiline põhiseisund

Vastates küsimusele “Mis see on, mis unelevat süütust endast välja ajab?”, viitab protestantlik teoloog Paul Tillich³ sellele, et inimene pole pelgalt lõplik olend nagu teised elusolendid, vaid et ta on ise oma lõplikkusest teadlik. Ja see teadlikkus olevatki nimelt “hirm” (sks *Angst*).⁴ Seda ladina-keelsest sõnast *angustia* (‘kitsus, ahistus’) saksa keelde laenatud sõna saab P. Tillichi järgi mõista ka “seestpoolt nähtud lõplikkusena”⁵ ning sellega iseloomustada inimese ja looma jaoks vahetult olemasolevat seost hirmu ja surma vahel, mille juurde tuleks ka siinses kirjutises veel tagasi tulla.

Esmalt aga tuleb silmas pidada seda, et P. Tillich pakub oma analüüsis välja hirmu fenomeni väga põhimõttelise sõnastuse. Oma sügavuses pole see võib-olla praegu tingimata igauhele mõistetav: samamoodi ei ole ka tänapäeval tingimata igal inimesel hirmu näiteks varakeskajal nii üldlevinud jumaliku viha ees viimses kohtus⁶.

Kui seostada hirmu fenomeni ennekõike igale elusolendile omasest eluinstinktist johtuva ohutundega, võib see pakkuda probleemile küll teatud määral lahendust, kuid võib tähendada samas ka probleemi sügavuse eiramist. Selles mõttes võiksid “hirm, kartus, mure kuuluda eksistentsi *igaveste*

³ Paul Tillich (1886–1965), Saksa teoloog ja kultuurifilosoof, kes õppis teoloogiat ja filosoofiat Berliini, Tübingeni ja Halle ülikoolis ning töötas pärast promoveerumist ja habilitateerumist erinevates Saksa ülikoolides süstemaatilise teoloogia, filosoofia ja religiooniteaduse professorina. Juba 1920. aastatel tegi ta endale nime eksistentsiaalse filosoofi ja teoloogina, kes üritas kõigis modernse kultuuri valdkondades siduda kristlikke vastuseid eksistentsiaalsete küsimustega. Alates 1929. aastast töötas P. Tillich filosoofia ja sotsioloogia professorina Maini-äärse Frankfurdi ülikoolis. Siin jõudis haripunkti ka tema vastasseis natsionaalsotsialismiga, eelkõige heade kontaktide tõttu juudi üliõpilaste ja kolleegidega sotsiaal-uuringute instituudist (Max Horhheimer, Theodor W. Adorno) ning nõudmise pärast eksmatrikuleerida kõige mässumeelsemad natsidest üliõpilased. 1933. aastal sai ta õpetamiskeelu ja emigreerus koos perekonnaga USAsse. Tema esimeseks töökohaks sai New Yorgis asuv Union Theological College, elu viimasel kümnendil oli ta Harvardi ja Chicago ülikooli professor. P. Tillich saavutas oma rahvusvahelise tuntuse just USAs ning pälvis arvukalt erinevaid rahvusvahelisi auhindu.

⁴ Vrd **Tillich, P.** 1979. Systematische Theologie. Bd. II. 6. Aufl. Stuttgart, S. 41.

⁵ Vrd **Tillich, P.** 1951. Politische Bedeutung der Utopie im Leben der Völker. Berlin, S. 11.

⁶ Vrd **Ariès, P.** 1980. Geschichte des Todes. 2. Aufl. München/Wien, S. 195. [Edaspidi *Ariès* 1980]

ja vältimatute kaasnähtuste ja liikumapanevate jõudude hulka”⁷, mis alati siis esile tulevad, “kui oleme olukorras, millest me (veel) jagu ei saa”⁸.

Hirmu ei pea aga eranditult käsitama negatiivsena: näiteks “sotsiaalse rolli”⁹ raames võib see toimida kannustava tegurina. Nii võib hirm ühest küljest ajendada inimesi näitama üles soovitud käitumisviise, internaliseerima norme¹⁰ või nendega kohanema (siin võib näiteks tuua aukartuse, millega lii kluses suhtutakse trahvimisnimistusse). Samuti võib hirm inimesi ärata, et nad teadvustaksid neid ähvardavat ohtu.¹¹

Siinkohal pole võimalik ega vajalik üksikasjalikult välja töötada hirmu fenomenoloogiat. Samuti jääb alljärgnevalt käsitlemata kogu hirmu neurooside valdkond kui liialdatud “kalduvus asju pessimistlikult käsitada”, millega kaasnevad suurenenud ärrituvus ning südametegevus- ja hingamishäired¹².

Avalikus diskussioonis käsitatakse hirmu kui fenomeni kõige jõulisema ilminguna sageli miljonite inimohvritega sõdasid. Siiski jääb talutud hirmu ja kartuse tegelik ulatus kui inimlik psüühiline seisund kindlasti mõõtmatuks¹³. Seda rõhutatakse veelgi F. Riemanni lausega, et “ei ole olemas praktiliselt mitte midagi, mille ees meil ei võiks hakata hirmu”¹⁴. Niisiis on hirmust kõneledes hädavajalik seda mingil moel piiritleda. Siinses kirjutises käsitletakse seda kui *sõjaväelist* probleemi.

⁷ Vrd **Wiesbrock, H.** 1967. Einführung in die Thematik des Bandes. – Wiesbrock, H. (Hrsg.). 1967. Die politische und gesellschaftliche Rolle der Angst. Frankfurt am Main, S. 5. [Edaspidi **Wiesbrock 1967**]

⁸ Vrd **Riemann, F.** 1982. Grundformen der Angst. Eine tiefenpsychologische Studie. München/Basel, S. 9. Eesti keeles: **Riemann, F.** 1995. Hirmu põhivormid. Süvapsühholoogiline uurimus. Tartu: Johannes Esto Ühing, lk 7. [Edaspidi **Riemann 1995**] Hirmu olemuse üle arutledes jõuab F. Riemann aga viimaks selleni, et eristab nelja, osaliselt kattuvat või ka vastuolulist hirmu põhivormi: 1) hirm andumuse ees, seda tunnetatakse oma minast loobumise ja sõltuvusena (skisoidne); 2) hirm iseendaks saamise ees, seda tunnetatakse turvalisustunde puudumise ja isoleeritusena (depressiivne); 3) hirm muundumise ees, seda tunnetatakse kaduvuse ja kindlusetusena (sunduslik); 4) hirm paratamatuse ees, seda tunnetatakse lõplikkusena ja vabaduse puudumisena (hüsteeriline). Vt **Riemann 1995**, lk 12.

⁹ Vrd **Flohr, H.** 1967. Angst und Politik in der modernen parlamentarischen Demokratie. – Wiesbrock, H. (Hrsg.). Die politische und gesellschaftliche Rolle der Angst. Frankfurt am Main, S. 43. [Edaspidi **Flohr 1967**]

¹⁰ Internalisatsioon on sotsiaalsete väärtuste ja normide sisemine omaksvõtmine ning kujunemine isiksuse kõlbliste, poliitiliste ja esteetiliste põhimõtete ning kategooriate süsteemiks.

¹¹ Vrd **Flohr 1967**, S. 43f.

¹² Fenomenoloogias lähemalt vt **Freud, S.** 1971. Über die Berechtigung, von der Neurasthenie einen bestimmten Symptomenkomplex als “Angstneurose” abzutrennen. – Freud, S. 1971. Studienausgabe, Bd. VI. Hysterie und Angst. Frankfurt am Main, S. 29ff.

¹³ Vrd **Wiesbrock 1967**, S. 7.

¹⁴ **Riemann 1995**, lk 8.

Sealjuures tuleks sissejuhatuseks paari sõnaga kirjeldada üht relvajõududes ilmnevat fenomeni, mida ei tohi hirmust kõneldes välja jätta. Rahuajal sunnivad lisaks kohutavatele liiklusõnnetustele kõige sagedamini surma temaatikaga tegelema enesetapud. Olgu siinkohal toodud üks näide külma sõja perioodist, mil Lääne-Saksamaa relvajõud ei osalenud otsestes sõjalistes konfliktides. 1957. aasta jaanuari algusest kuni 1978. aasta lõpuni leidis Lääne-Saksamaa relvajõududes (Bundeswehr) aset 14 678 surmajuhtumit, nende hulgas 1506 enesetappu, mis tähendab, et keskmiselt sooritas aasta jooksul 100 000 sõduri kohta enesetapu rohkem kui 17 inimest.¹⁵ Vaevalt mõjub trööstivalt tõsiasi, et enesetappude arv endise Lääne-Saksamaa relvajõudude selles vanusegrupis oli oluliselt madalam kui nende noorte Saksa meeste seas, kes ei olnud sõdurid (100 000 samasse vanusegruppi kuulunud noormehe kohta 29 enesetappu). Selle eest võivad Saksa relvajõud esmalt olla tänulikud oma oskuslikule, meditsiiniliselt ja psühholoogiliselt pädevale isikkoosseisu valikule. Teisalt aga võib lähtuda sellest, et enesetapakalduvustega sõdurite jaoks võib sõjaväeline süsteem kui sotsiaalne võrgustik “kujutada endast sotsiaalset kaitsesüsteemi, milles grupid kannavad üksikuid koormatud sõdureid”¹⁶. Kuidas sellega ka ei oleks, lasevad siin kõne alla tulevad põhjused¹⁷ – olgu need siis tekkinud militaarse eluviisi või ohu ees hirmu tundmise tõttu – seda tungivamalt küsida, mil moel ikkagi käsitatakse relvajõududes hirmu, surma ja leina.

I.2. Hirm ja selle ületamine kui sõjaväeline probleem

Äärmuslikud olukorrad võivad viia selleni, et hirm ja ehmatus muutuvad sedavõrd suureks, et nad haaravad inimese teatud ajaks oma võimusesse. Nii seostub hirmu fenomen vahetult sõjandusega, mis on rajatud eelkõige tegutsemisele. Nagu surmgi, pakub ka hirm juba ammustest aegadest¹⁸ sõja-

¹⁵ Vrd **Flach, H.** 1980. Suizidversuche in der Bundeswehr. Eine sozialpsychologische Untersuchung. – Wehrpsychologische Untersuchungen 2, S. IXff.

¹⁶ Vrd **Selbstmordverhütung in der Bundeswehr**. Erfahrungen aus Truppe, Wehrmedizin, Sozialarbeit, Militärseelsorge, Wehrpsychologie und Wehrrecht. 1989. Preuschoff, K.-J. (Hrsg.). Regensburg, S. 45. [Edaspidi **Selbstmordverhütung in der Bundeswehr 1989**]

¹⁷ Kogumikus **Selbstmordverhütung in der Bundeswehr** 1989, S. 15ff. diskuteeritakse selles kontekstis järgmiste põhjuste üle: geneetilised põhjused; puudulik sotsiaalne turvatunne; hälbiv käitumine; häiritud isiksusestruktuur; aktuaalsed keskkonnatingimused (nt harjumatud sõjaväelised normid ja rangus); konkreetne esilekutsuja/motiivid; enesetapakatse kui üleskutse (avalikkusele).

¹⁸ Vrd vana Hiina kohta toodud näiteid teoses **Oetting, D. W.** 1990. Motivation und Gefechtswert. Vom Verhalten des Soldaten im Kriege. 2. Aufl. Frankfurt am Main/Bonn, S. 21. [Edaspidi **Oetting 1990**]

lisele juhtimisele iseäranis palju ainet, tänapäeva Saksamaa kontekstis eriti aga Bundeswehri organisatsiooni- ja juhtimiskontseptsioonile *Innere Führung*. Tundes vastutust nii Jumala kui inimeste ees, ei saa leppida sellega, et kriisi või sõja ajal, mil on nõutav aktiivne ja sihipärane tegutsemine, on asjaosaliste tegutsemis- ja sellega seoses ka võitlusvõime hirmu tagajärjel pärsitud. Hirm võib väljenduda näiteks lapseliku käitumist või pead kaotava, instinktiivse põgenemisena, nagu E. M. Remarque seda nii muljetavaldavalt kirjeldab oma romaanis “Läänerindel muutuseta”¹⁹, ning see võib muutuda kõiki haaravaks paanikaks²⁰. Samuti võib see avalduda hirmust kangestumise või halvatusena, erinevate kehaliste reaktsioonidena alates südamekloppimisest kuni tahtmatu roojamiseni²¹ või ka ülemäärase agarusena²².

Relvajõudude kontekstis võib aga neurootiliselt kogetud hirmust märksa rohkem rolli mängida just see hirm, mis tuleneb omaenese elu ohtu sattumisest²³ ja võitluses vastase paratamatust surmamisest. Dekaloogi viienda käsuga “Sa ei tohi tappa” edasi antud kõikehõlmav tapmistabu on siin kahtlemata täidetud hirmuga. Oletatakse, et näiteks Koreas aset leidnud sõjalise konflikti käigus 1950. aastate alguses ei kasutanud arvestatav osa sõduritest sel põhjusel oma relva, kuigi neil oli vastase surmamiseks piisavalt võimalusi²⁴. Ameerika sõjaväepsühholoogi S. I. A. Marshalli hinnanguil võib taoliste pärssumuste tõttu võitlusvõimetute sõdurite hulk ulatuda 75–85%-ni²⁵.

¹⁹ Vrd **Remarque, E. M.** 1928. Im Westen nichts Neues. Berlin, S. 111ff.

²⁰ Vt selle teema kohta ka kogumikku “Panik” (Schriftenreihe Innere Führung).

²¹ Vrd 1945. aastal S. A. Stoufferi ja tema meeskonna uurimust ühes Vaikse ookeani lõunaosas paiknenud Ameerika diviisis (**Stouffer, S. A.** 1949. The American Soldier – Combat and its Aftermath, Princeton, p. 201).

²² Vrd **Truppenpsychologie**. 1978. Guggenbühl, D. u. a. (Hrsg.). Frauenfeld, S. 126ff. [Edaspidi *Truppenpsychologie* 1978]; vrd ka **Panse, F.** 1971. Angst und Schreck. – Zwingmann, C. (Hrsg.). 1971. Katastrophenreaktionen. Frankfurt am Main, S. 3ff.

²³ Vrd **Oetting** 1990 (S. 24), kes viitab uurimustele, mis toovad esile rohkem hirmu sandistumise või pikaajaliste kannatuste kui ootamatu surma ees.

²⁴ Sõjaväepsühholoog Marshall oletab, “et hirmust tingitud tardumuse ja puuduliku väljaõppe kõrval mängis rolli ka modernse tööstusühiskonna inimesele omane tapmispärssumus”. Vrd ka **Scheven, W. von.** 1985. Fremdes Leben verantworten. – De officio. Zu den ethischen Herausforderungen des Offizierberufs. Hrsg. v. Evangelischen Kirchenamt für die Bundeswehr, verantwortlich: Blaschke, P. H.; Gramm, R.; Sixt, W. 2. Auflage. Hannover, S. 79. [Edaspidi *Schewen* 1985]

²⁵ Vrd **Marshall, S. I. A.** 1951. Soldaten im Feuer. Gedanken zur Gefechtsführung im nächsten Krieg. Frauenfeld: viidatud artikli järgi **Uexküll, G. von.** 1971. Die Angst des Soldaten. – Zwingmann, C. (Hrsg.). 1971. Katastrophenreaktionen. Frankfurt am Main, S. 78. [Edaspidi *Uexküll* 1971]

Hoolimata sellest, et hirm, kartus ja kohkumine annavad inimesele teda varitseva ohu eest hoiatussignaale, nõuavad nii riigitruudus kui kristlik eetika sõdurilt võimet täita talle pandud kaitseülesannet, milleks on eelkõige riigi ja selle elanikkonna kaitsmine. Sõdur peab õppima seda, et ta “hirmule vaatamata suudab elada ja võidelda, samuti nagu ta õpib, et ta suudab elada ja võidelda hoolimata vaenulikust tulest”²⁶.

Sõjaväeline üksus üritab selle õppeülesandega hakkama saada, olles veendunud, et hirmu ületamine või koguni julgus on sõduri jaoks õpitav. Sealjuures ei astu sõjavägi oma tegevusega sugugi senitundmatule alale. Võib ju hirmutungide ületamise püüet väga erinevate meetodite ja riituste näol leida juba muistsetest aegadest saati kõikidest kultuuritraditsioonidest ja ühiskonna erinevatelt arenguastmetelt²⁷. Sõjaväelises väljaõppes tuleb sõduril aga riskide ja nendega seotud ohtude sammhaaval suurenemise käigus seista vastakuti just niisuguse hirmuga, mis on ohjeldatav individuaalselt²⁸.

Kui aga siiski võib nii mõneltki poolt kuulda lööklauset “Sõdur, kellel on õiglase süda, ei tunne hirmu”, siis on see G. von Uexküll'i järgi “postulaat, millel puudub side tegelikkusega”. Kuigi ülemate ja võitleuskaaslaste panus oma eeskuju ja ligiolu kaudu võib hirmu vastu võitlemisel olla vägagi abistav²⁹, ei suuda von Uexküll'i arvates – ja siin kattub tema seisukoht tegelikult P. Tillich'i omaga – inimene siiski surmahirmuga lõplikult harjuda ning pole olemas ühtegi hirmu eest täiesti kaitstud inimest.³⁰

Erinevalt Ameerika psühholoogide ettepanekust vähendada hirmu sellest rääkides võib euroopalikus traditsioonis näha pigem kalduvust hirmu mitte näidata, et vältida võimalikke “nakkusi”³¹ (nagu seda ilmekalt väljendab ka meie kõnepruugis sageli kasutatav väljend “nakatav hirm”).

Võib-olla aga põhjustab just siin ülemäärane, lausa pealesunnitud kord seda, et paljud sõdurid ei sõandagi enam hirmust ja liiatigi veel surmast rääkida, et neid oma rääkimisega mitte välja kutsuda ja mitte endale õnnetust kaela sõnuda. Siiski võib arvata, et sel moel ei saada tegelikult mitte

²⁶ Vrd **Truppenpsychologie** 1978, S. 133.

²⁷ Vrd **Uexküll** 1971, S. 76.

²⁸ Vrd **Truppenpsychologie** 1978, S. 125; vrd ka põhimõtteliselt sarnast seisukohta **Korobejnikow, M. P.** 1973. *Psychologie für das Gefecht. Psychologische Probleme der Vorbereitung der Armeeingehörigen auf das moderne Gefecht.* Berlin, S. 16ff. [Edaspidi **Korobejnikow** 1973] Nimetatud teoses silma jäänud käsitlus psühhofarmakoloogilistest vahenditest (S. 21) tekitab aga igatahes suuri kahtlusi.

²⁹ Kommunistlikust vaatenurgast võib siia lisada veel ühiskondlike klassisidemete valdkonna kui otsustava teguri, mis leiab väidetavalt tõendust “tuhandete näidete näol Nõukogude sõdurite kangelaslikkusest Suure Isamaasõja aastatel” (vt **Korobejnikow** 1973, S. 120).

³⁰ Vrd **Uexküll** 1971, S. 77.

³¹ Sellist suhtumist on väljendatud näiteks **Oetting** 1990, S. 27.

millestki võitu, vaid need tunded surutakse endas pelgalt alla – või jäetakse sõjaväelise hingehoiu eest vastutavate kaplanite hoolde.

Kristus on oma töötuses öelnud: “Maailmas ahistatakse teid [saksakeelses piiblitõlkes sõna-sõnalt: maailmas on teil *hirmu*], aga olge julged: mina olen maailma ära võitnud” (Jh 16,33). See lause kätkeb ühest küljest kogu seda hirmu, mis on meie maailmas, ja teisalt osutab ülestõusnud Kristusele, kes oma ristisurma ja surnuist ülestõusmisega on kõikide kristlaste jaoks hirmu ja surma lõplikult ära võitnud.

2. Surm

2.1. Surma mõistmises toimunud muutused

Igatahes pole selle hirmust võitusaamise kristlikku sõnumit sisaldav vabastav lause tänapäeval sugugi enesestmõistetav. Praegu toimub surma mõtestamises ühiskondlikul tasandil otsustav muutus. Ja võib-olla on see just surma mõistmine, milles erilisel moel peegeldub ajahetkele vastav ajavaim. Igatahes on sõdur nende praeguste murrangutega kohati väga valuliselt seotud.

Ei saa enam eitada, et tänapäeval ei vaja suur hulk ühiskonnast enam surma tõlgendamises ja leinajate saatmises kiriku traditsioonilist, varasematel sajanditel enim tunnustamist leidnud autoriteeti. Selgelt adutavaks saab kontseptsioonide paljus, milles kristlik kontseptsioon (ka oma rituaalses ja sümbolises väljenduses) näib olevat pelgalt üks paljude teiste “konkureerivate ettevõtete”³² hulgas.³³

Nii on täheldatav surma jätkuv individualiseerimine ja sellega seoses ka “surma eemaldamine kirikust”³⁴. Kirjeldatud areng on ilmselt kulgenud käsi-käes surma üldlise ühiskondliku isoleerimise, surma ja matmise avaliku iseloomu kadumise ning seetõttu ka surma “metsistumisega”³⁵.

Kogu inimhõimuse valgustatusest ja teadusliku tunnetusviisi üldistumisest hoolimata on jäänud surm endiselt selgitamatuks. Siiski võis uuele

³² Vrd **Berger, P.** 1973. Zur Dialektik von Religion und Gesellschaft. Elemente einer soziologischen Theorie. Frankfurt am Main, S. 132.

³³ Vrd **Heinrich, G.; Heling, A.** 1993. Im Tod nicht anonym. Handreichung zu aktuellen Fragen des Bestattungs- und Friedhofswesens. Kiel, S. 5. [Edaspidi **Heinrich, Heling** 1993]

³⁴ Vrd **Reitz, R.** 1989. Die Entkirchlichung des Todes. Gedanken zur Reform eines ungeliebten Gegenstandes. – Dialoge 9, S. 21–25.

³⁵ Vrd **Ariès** 1980, S. 379.

ajastule omane kartus surma ees olla üksnes üksikindiviidi asi, “mis ei tohtinud muutuda avalikuks arutluseks”³⁶.

Modernsel ajastul ei käsitatud argitoimingutes elu ja surma temaatikat enam religioosselt, vaid läbi eeldatavalt teraskõva ratsionaalsuse kesta pelgalt iseendale tuginedes – mis aga surmaga seoses ei saa paraku õnnestuda, või täpsemalt öeldes muudab selle püüdluse modernismile omase auto-noomsusprintsiibi taustal lihtsalt mõttetuks. Selles mõttes peab surma probleem jääma modernse kodanliku teadvuse jaoks “millekski tumedaks ja tundmatuks”³⁷ või “varjatuks”³⁸. See ei toonud kodanlust siiski tagasi punkti, kus oleks uuesti pöördutud institutsionaliseeritud religiooni poole. Kodanlusele meeldis ilmselt “oma viirastuslik, nüansivaene, profaanne surmapilt”, ja see tähendab viimaks ka rahuldumist surma kõrvaletõrjumisega³⁹.

Sellise kõrvaletõrjumisega saaks ju ehk eladagi, kui peaks paika N. Eliase oletus, et surm ei ole enam mitte midagi igapäevast: seda ühest küljest ühiskondade sisemise patsifitseerumise tõttu ja teisalt – sugugi mitte viimases järjekorras – ka seeläbi võimalikuks saanud inimelu pikenemine tõttu. Seetõttu võib inimene tänapäeval oma elu normaalse kulgemise käigus surma kergemini unustada kui varasematel aegadel.⁴⁰

Kuid igatahes on küsitav, kas see tees ka jätkuvalt paika peab, pidades silmas maailma erinevates paikades praegu aset leidvaid sõjalisi konflikte, kodusõdasid ja humanitaarkatastroofe. Ent tõsiasi on, et surma kõrvaletõrjumine on määratus kontrastis tõsiasiaga, et tegelikult astub surm sõdurile vastu tema väljaõppes, tegevuste kavandamises ja teenistuskäigu kestel saadud kogemustes. Sellele lisaks peab sõdur praegu taas arvestama sellega, et ta on maailma erinevates paikades aset leidvatel rahutagamisoperatsioonidel või terrorismi vastu suunatud võitluses vältimatult ning vahetult seotud surmasaanute ja haavatutega.

³⁶ Vrd **Nassehi, Weber** 1989, S. 299.

³⁷ Vrd **Groethuysen, B.** 1978. Die Entstehung der bürgerlichen Welt- und Lebensanschauung in Frankreich, Bd. 1. Das Bürgertum und die katholische Weltanschauung. Frankfurt am Main, S. 138.

³⁸ Vrd **Scherer, G.** 1979. Das Problem des Todes in der Philosophie. Darmstadt, S. 194ff.

³⁹ Vrd **Nassehi, Weber** 1989, S. 301.

⁴⁰ Vrd **Elias, N.** 1982. Über die Einsamkeit der Sterbenden in unseren Tagen. Frankfurt am Main, S. 17.

2.2. Surm tavasõja kontekstis

Siin ei ole vaja lähemalt rääkida möödunud aegade mõrvarlikust soldatlusest, nn kainiitlikust ehk vennatapjalikust sõduritüübist⁴¹, kelle verejäljed saavad alguse juba inimkonna ajaloo esimestes peatükkides ja mis pole täielikult kadunud ka tänapäeval – nagu see kahetsusväärset ilmnep nii mõneski kohutavas nüüdisaegses veresaunas. Taolise, tänapäeval rahvusvahelise õigusemõistmise poolt kõikjal jälitatava soldatluse jaoks oli oluline oma vihatunde maandamine, seiklused ja tapahimu rahuldamine⁴², süüdlaste ja süütute julm mahanottimine. Ilmselt on sellises olukorras haihtunud iga-sugune loomulik ja ka Jumala poolt soovitud tapmispärssumus. Häda sellele, kes sattus selliste, ühiskonnast õigustatult välja tõrjutud berserkide⁴³ kätte.

Tõenäoliselt on sellised ettekujutused olnud ka 1990. aastate Saksamaal laialdaselt propageeritud diskrimineeriva mõtteviisi taustaks, millest tulenevalt nimetati sõdureid “potentsiaalseteks mõrvariteks”. Ühiskonnas vallandus sel teemal äge diskussioon ning avalik arvamus kaldus toetama pigem sõjaväe ja sõdurikutse suhtes kriitiliselt meelestatud jõude. Väidetavalt leppisid ka sõdurid tekkinud olukorraga pärast seda, kui Frankfurdi maakohtu otsus viimaks siiski kriitikutele õiguse andis, tuues argumendiks kommunikatsioonivabaduse ja otsustades ühtlasi, et toimunu ei kujutanud endast sõdurite au haavamist.⁴⁴ Kõigist etteheidetest hoolimata ei tule Euroopa riikide relvajõudude sõdurite puhul siiski kõne alla nende väljaõpetamine pelgalt tapmisrobotiteks ja neis *killer*-mentaliteedi kasvatamine. Sel pole mingit pistmist tsiviliseeritud riigi korrastatud ja seadustele allutatud kaitsesüsteemiga.

⁴¹ Vrd **Koch, E.** 1991. Soldatenbild im Wandel. – Koch, E. (Hrsg.). 1991. Die Blauhelme. Frankfurt am Main/Bonn, S. 34.

⁴² Vrd nt **Jünger, B. E.** (o.J.) In *Stahlgewittern*. – Ein Kriegstagebuch 16 (1926). Berlin, S. 265.

⁴³ Berserkiks (karusõdalaseks) nimetati muinasskandinaavia sõdalaskultuuris hullununa võitlevat sõdurit.

⁴⁴ Vrd Frankfurdi maakohtu otsust dr Peter Augsti vastu algatatud kriminaalasjas rahvusliku vaenu õhutamise ja avaliku solvamise pärast (Geschäftsnummer Js 26 112/84, S. 15, 12). Lausete “Kõik sõdurid on potentsiaalsed mõrvarid” ja “Bundeswehri õpetatakse drilli abil mõrvama” vastu protsessiti juba alates 1984. aastast. Süüdistus esitati dr P. Augstile, kes esindas neid patsifistlike seisukohti ühel 1984. aastal Frankfurdis rahupäeva raames korraldatud kooliüritusel. Frankfurdi maakohus mõistis dr Augsti teise astme kohtus avaliku solvamise ja rahvusliku vaenu õhutamise süüdistuses õigeks põhjendusega, et vaba arvamuse avaldus kui panus arvamuse kujundamise protsessi on eelisseisundis. Kohtumenetlus jätkus Bundeswehri initsiatiivil veel mõnda aega. 1992. aasta novembris lõpetati see viimaks kohtuasja tühisuse tõttu.

Sama vähe on siinkohal vajadust põhjalikumalt peatuda tapmise ja surma-
saamise – sõdurikitse paratamatute kaasnähtuste – ülistamise juures, nagu
seda võime kohata minevikus eelkõige au ja isamaa kultuses ning mida on
möödunud aegadel nii kohutavalt kuritarvitatud. Keda õnnestaks veel täna
oma elu ohverdamine rahva ja isamaa eest moto all “*Dulce et decorum est
pro patria mori*” (‘armas ja auväärne on surra isamaa eest’)? Selles mõttes
on Esimese maailmasõja ajal näiteks Saksamaal – aga mitte ainult seal –
peetud kahetsusväärset kombel lausa kuritegelikke sõjajutlusi.⁴⁵ Ja parata-
matult tekib küsimus, kas Teise maailmasõja ajal leidis tõepoolest neid
emasid, “kes olid uhked, et tohtisid oma poegi isamaa altari või suure Juhi
eest ohverdada”?⁴⁶

Piisab, kui ses kontekstis meenutada vaid Bundeswehri asutamist 1950.
aastate keskel: see toimus vaid põhjusel, et end kaitsev riik või riikide
ühendus tahtis teist riiki takistada ülejäänutele oma tahet vägivallaga peale
surumast ja pidi olema valmis seda tegema. Selles mõttes takistas ka
relvajõududesse kuuluv sõdur (potentsiaalselt) ründava armee sõdurit oma
jõu ja sõjakunsti kõigi reeglitega, et too ei saaks oma võitlusülesannet
efektiivselt täita. Sõduri ülesanne oli esmajoonel sõja takistamine ja sellega
seoses tegelikult ka tapmise ärahoidmine.

Mainitu tähendas tollal ja tähendab ka tulevikus eelkõige seda, et vastase
relvaarsenal tuleb hävitada ja tema sõjavägi võitlusvõimetuks muuta.
Vaenuliku sõduri surm ei ole selleks otstarbeks “vastuvaieldamatu eesmärk,
kuid [on] sageli [selle] vältimatu tulemus”⁴⁷. Demokraatlike relvajõudude
sõduril ei ole nimelt mingit isiklikku vägivaldse kaitse eetost ega ka mingit
isiklikku tapmiseetost, vaid see kõik on seotud üldise eetosega. Õeldut peaks
siinkohal mõistma kristlikust vaatenurgast Martin Lutheri “Väikeses katekis-
muse” viienda käsu tõlgenduse järgi nii, et me “oma ligimese ihule ei val-
mista kahju ega kannatusi, vaid teda aitame ja toetame kõigis [tema]
ihulistes vajadustes”⁴⁸. Selle maailma kurjust silmas pidades aga oli siis
rännatavate ja abitute kaitseks vajaduse korral ikkagi nõutud ka tapmine
(sõdurite käe läbi), mis näis olevat täielikus vastuolus kristliku usu poolt
nõutud rahu nimel väljaastumisega (nt Jeesuse mäejutlus Matteuse
evangeeliumi 5. peatükis).

Keskaegne traditsioon lahendas mäejutluse suunistest johtuva vastuolu
nii, et vastavaid patsifistliku elu suuniseid kui evangeelseid nõuandeid
käsitati kehtivaina üksnes munkadele, nunnadele ja preestritele, mitte igale

⁴⁵ Vrd **Hammer, K.** 1974. *Deutsche Kriegstheologie*. München.

⁴⁶ Vrd **Nassehi, Weber** 1989, S. 264.

⁴⁷ Vrd **Scheven** 1985, S. 81.

⁴⁸ Vrd **D. Martin Luthers Werke** (= WA, Die Weimarer Ausgabe). *Kritische Gesamtausgabe*. Unveränderter Abdruck 1966 der bei Hermann Böhlau Nachfolger, Weimar, erschienenen Ausgabe. Bd. 30 I, 358.

kristlasele. Keskaegse ilmaliku ja vaimuliku seisuse eristamise taustal rõhutab Luther, et ka üksikinimeses on kaks poolt: ilmalik ja vaimulik⁴⁹. Selles mõttes on kristlastes peale vaimuliku mõõtme veel ilmalik külg: nad on ka valitsejatele alluvad inimesed, kes on kutsutud osalema sõjateenistuses⁵⁰. Igatahes ei varja Luther seejuures kirjeldatud mõistmisviisi surmavaid tagajärgi. Aga need on siiski vaid lapsesilmad, mis näevad üksnes seda, kuidas sõjas mõrvatakse, põletatakse, maha lüüakse ja vangi võetakse⁵¹. Otsustava tähtsusega on siin ikkagi see – mida tänapäeval mõistetakse pigem politsei ülesandena –, et õige sõjapidamine pole midagi muud kui kurjategijate karistamine⁵² ja rahu säilitamine. Sel moel tegi Luther vahet sõjal kui inimliku kurjuse ja jumalatusel tööl ning sõjaametil, mis “iseenesest [on] jumalik ja maailmale niisama vajalik ning kasulik nagu söömine ja joomine”⁵³. Selles mõttes andis Luther sõdurile nõu oma ihu ja hing kõigepealt Jumala kätte usaldada, siis aga mõõk tupest tõmmata ja Jumala nimel võitlusse sekkuda⁵⁴.

Niisugune üksiksõduri vaimne ja vaimulik ettevalmistamine ei vabasta kuidugi ülemat tema isiklikust vastutusest Jumala ja inimeste ees. See on ju ikkagi ülem, kes kohustab käsuliini pidi oma alluvaid vajaduse korral ka tapma või saadab neid surma. Sealjuures võib tõepoolest nii olla, et selline ülesanne koormab seda rängemalt ülema südametunnistust, mida rohkem ta oma mehi usaldab⁵⁵. Erilist koormat ja süütunnet aga peab tähendama oma ja võõraste sõdurite ning tsiviilisikute surm, mida on põhjendanud halb väljaõpe, vale personalivalik või vead, mida on tehtud ebapiisava informatsiooni või eksiarvamuste põhjal. Sellega on Werner von Scheveni jaoks kirjeldamist leidnud suurim kõlbeline vajadus suurepärase väljaõppe ja juhtide kompromissitu valiku järele üksustes, mis on “põhilised eeldused eetilisel vastutusvõimeliseks ja hingeliselt talutavaks juhtimiskäitumiseks sõjas”⁵⁶.

⁴⁹ Nt Luther eristas inimese puhul “isand Christianust” ja “isand Karolust”, WA 30 II, 107ff.

⁵⁰ Vrd WA 19, 629.

⁵¹ WA 19, 626.

⁵² WA 19, 628.

⁵³ WA 19, 627.

⁵⁴ WA 19, 661.

⁵⁵ Vrd **Scheven** 1985, S. 80.

⁵⁶ Vrd *ibid.*

2.3. Surm tuumasõja kontekstis

Kuigi tänapäeval on tuumasõja problemaatika näiliselt tagaplaanile tõrjutud, pole see siiski lahendatud või päevakorrast kadunud. Sealjuures on võimalik nimetatud temaatika põhiseoste esilekerkimist märgata juba 19. sajandil. Militaartehnika üha kiirenev areng viis juba Esimese ja Teise maailmasõja ajal üha selgemalt muutusteni lahinguväljal: võitluses elu ja surma nimel seisis üha vähem sõdureid üksteisega lahingutegevuses silmitsi. Üha vähem võis sõdur oodata seda, et ta peab vahetult kogema, kuidas tema isikliku relva käikulaskmine põhjustab vastase poolel sõdurite või ka tsiviilelanike surma või haavataasaamist⁵⁷. Elektrooniliste juhtimisseadmetega nüüdisaegsed, suure tulelulusega relvad muudavad lahinguväljal surma eba-reaalseks, nagu oleks tegemist pigem mängu kui tegelikkusega.

Mis puutub tuumasõja võimalusse, siis asetab selliste massihävitusrelvade tohutu mõju, mille kontinentidevahelist rakendamist ei saanud keegi välistada ja mis oleks viimaks kaasa toonud tsivilisatsiooni lõpu, silme ette üksnes “rahu kui tõsise vajaduse”⁵⁸. Sest ulatusliku vastulöögi (*massive retaliation*) strateegia järgi pidi juba ainuüksi vastase esimene surmatoov lask piiri ääres tähendama, et relvajõud ei ole neile püstitatud ülesannet täitnud. Vastasele tuli anda tuumarelva abil hävitav vastulöök, isegi kui see väljus igasuguse proportsionaalsuse piiridest. Selle tagajärjel pidi tuumasõja puhkedes surm saabuma mitte ainult vastase sõduritele, vaid tuumarelva täiustudes ja vastastikuste tuumalöövide andmise võimaluse tekkides kõigele elavale siin maailmas.

Sellist mõtlemist ei rünnanud tollal üksnes patsifistid. Seda modifitseeriti, tuginedes paindliku vastulöögi (*flexible response*) strateegiale, mis arvestas senisest rohkem proportsionaalsusprintsipiiga. See ei takistanud siiski näiteks Saksa rahuliikumist võidurelvastumisdebatil ajal seda vihasemalt tuumarelva kasutamise vastu võitlemast. Selle tulemusel tekkis ühiskonnas kummaline lõhestatud olukord. Ühest küljest avaldus demonstratsioonide ja meediaesinemiste kaudu mõjusalt esile toodud hirm sõjaväe ja surma ees, mis saabub siis, kui maailm tuumasõja puhkedes sõna otseses mõttes ära põleb. Teisest küljest aga sai adutavaks ulatuslik – võib-olla ka lausa trotslik – selle ilmselge tõsiasja mahavaikimine või lausa ignoreerimine, et sõdurikutse on paratamatult seotud hirmu ja surmaga, surmamise ja surma saamisega. Sõdurikutse – sõjaväevormi kandva riigikodaniku elukutse – pidi olema selline elukutse nagu kõik teisedki, võib-olla isegi veidi kasulikum. Ja

⁵⁷ Vrd *ibid.*, S. 79.

⁵⁸ Vrd **Heinemann, G.** 1969. Freiheitliche Ordnung der Demokratie als großes Angebot. Verwirklichung des sozialen Rechtsstaates durch den mündig mitbestimmenden Bürger. Appell des Bundespräsidenten zur Verantwortung für den Frieden und den sozialen Fortschritt. – Bulletin Nr. 87, 2. Juli, S. 748ff.

nii korraldatakse relvajõududes ikka ja jälle avalike suhete kampaaniaid, milles üritatakse luua avalikkusele ettekujutust sõjaväest kui institutsioonist, millega seostub eeskätt paeluv tehnika, karjääri edendav kutseõpe või keskkonnakaitse.

2.4. Surm postnukleaarses kontekstis

Loodetavasti on lubatud nimetada seda olukorda, milles on tänane maailm ja rahvuslikud relvajõud, postnukleaarseks ehk tuumasõjajärgseks ajastuks. Nii sõdureid kui tsiviilelanikke peaaegu ühtmoodi vallanud tuumasurma oht näib külma sõja aegse Ida ja Lääne vastasseisu vaibumisega samuti ületatud olevat. Kuidas selle tuumasõja ja -surma ohuga ka ei oleks, tuleb siiski tõdeda, et pikki aastakümneid vägivaldselt mahasurutud tülid erinevate regioonide ja rahvaste vahel murravad endale taas metsikult teed, tuues endaga kaasa surma ja pöörast hirmu. Selleks et mitte lasta kõiki seniseid inimõiguste rahvusvaheliseks kaitseks tehtud avalikke väljaütlemisi paista üksnes poliitilise pühapäevaretoorikana, mõistavad rahvusvahelised ühendused – eelkõige ÜRO ja ka NATO –, et nad on sunnitud nendesse konfliktidesse sekkuma ja püüdma rahu jõustada. Kuna praegustes sõjapiirkondades on verevalamised nii visad lõppema, et tihtipeale ei piisa nende lõpetamiseks korduvatest veenmiskatsetest ega poliitilistest sunnivahenditest, näibki sõdur kui *ultima ratio* ('viimne vahend') rahvusvaheliste (ja mõnikord ka riigisiseste) suhete kontekstis taas nõutud olevat – tõsi küll, uues rollis, kuid siiski vanas kokkupuutes hirmu ja surmaga.

See uus vastasseis surmaga astub aga praeguste sõdurite ette kolmekordse probleemina.

- Nüüdsete sõdurite surmaohu tajumist ja hirmu ei varjuta üksnes modernsele ajastule – ja kitsamalt ka tuumasõja ajastule – omane surmaeitus,
- vaid need, kelle jaoks oli surm isamaa eest seniste komplitseeritud ajalooliste või ühiskondlike asjaolude tõttu võib-olla arusaadavam kui enamikule ühiskonnast, peavad nüüdsest leppima teadmiselega, et nende tegevus võib kaasa tuua neile võhivõõraste inimeste surma Iraagis, Afganistanis või Aafrikas.
- Ja sealjuures ei jäta ühiskond neid mitte ainult nende probleemidega üksi, vaid võib neid sellise toimimise eest koguni vaenata ja hukka mõista.

Selles olukorras tuleks siiski kristlikust vaatenurgast kaht vana tõde uuesti meelde tuletada.

Esiteks seda, et igäihe kohus on avaldada nendele, kes riigi nimel tegutsevad – muidugi juhul, kui pole selgeid märke selle riigi kuritegelikust tegutsemisest – Jumala nimel austust ja respekti (Rm 13,7: "Täitke kõigi

vastu oma kohustused: maksu, kellele maksu; tolliraha, kellele tolliraha; kartust, kellele kartust; au, kellele au!”). See on eriti oluline siis, kui relvajõude rakendatakse inimeste rahvusvaheliseks kaitseks, kuna inimõigused on jagamatud ja võõrandamatud.

Teiseks tuleb meelde tuletada ka omaenese surma mõtestamist ja selleks valmistumist kristlikust vaatepunktist.

Sellest, et just kristlikust vaatenurgast tuleb sõduril enne lahingut oma elu Jumala ees korda seada ja see Jumala kätte usaldada, oli juttu juba eespool. Autori omaenese pikaajalisest töökogemustest nähtub, kui vähe mõtlevad sõdurid tänapäeval enne teenistuse algust, enne taktikalisi harjutusi ja õppusi, enne sõjalist operatsiooni surmale ja üritavad oma elu Jumala ees nii korras- tada, nagu seda on soovitanud näiteks Martin Luther oma kirjutises “Kõne suremiseks valmistumisest” (“*Sermon von der Bereitung zum Sterben*”):

- 1) korda seada niinimetatud ajalised asjad, mis tänapäeval tähendaks oma perekonna jaoks erinevate juriidiliste ja majanduslike probleemide lahendamist (varaliste kohustuste ja pärandiasjade korraldamine, perekonna majandusliku kindlustatuse ja ülalpidamise ning elukindlustusega seotud küsimuste lahendamine);
- 2) Jumala pärast andestada kõikidele inimestele, kes on meie ees milleski süüdi, aga ka paluda andestust kõikidelt inimestelt, kelle ees meie ise millegagi süüdi oleme;
- 3) suunata kõik oma lootused Jumalale;
- 4) lasta end pihtimise ja püha õhtusöömaaja sakramendi abil tugevamaks muuta.

Täiesti enesestmõistetavalt kuulub eespool nimetatute juurde ka selle õppimine, kuidas vajaduse korral kõige samaga oma surevat kamraadi abistada. Kuigi seltsimehelik kohustus käsib korda ajada surevate kamraadide kõik ajalikud asjad, nagu neid juba ülalpool mainitud, kuulub siia siiski ka nende vaimulik eestkoste ja toetamine. Saksa protestantliku kaplaniteenistuse (*Evangelische Militärseelsorge*) laulu- ja palveraamat püüab niisugusel puhul aidata sõdureid alljärgneva palvega:

“Issand, meie Jumal,
 Sinu kätes on elu ja surm!
 Sinu Poja Jeesuse Kristuse pärast
 halasta meie surevale vennale.
 Andesta talle kõik tema patud,
 lühenda tema piina.
 Vabasta ta surma köidikutest
 ja võta ta vastu igavesse rõõmu.

Jumal-Isa, mille sa oled loonud,
 Jumal-Poeg, mida sa oled lunastanud,
 Jumal-Püha Vaim, mille sa oled pühitsenud,
 selle usaldame nüüd sinu kättesse.
 Aamen.⁵⁹

3. Lein

Surma juurde kuulub ka lein⁶⁰. See on midagi, mille suhtes ei tohi inimesele etteheiteid teha ei kristliku realismi ega ateistliku ignorantsusega. Nimelt on öeldu vaid medali üks külg, mida Philippe Ariès näitlikustab oma “Surma ajaloos” ühe väikese, 19. sajandist pärit stseeniga: ““Rõõmustage, mu laps, te surete varsti.” Nii kõneles ühe Castres’ lähistel asuva väikese küla preester ühele vaesele haigele, “kes oli pikali oma armetul magamisasemel”. Ja Caroly de Gaix, kes teda saatis, lisas omalt poolt: “See sõna, mis oleks lasknud sajandi kõige õnnelikumal inimesel hirmust väriseda, meelitas sellelt vaeselt peaaegu naeratuse välja.” Mis see siis oli? Kas katoliikliku reaktioonismi, vildaka ja morbiidse vagaduse ajutine triumf? Vastupidi, “Encyclopédie” heitis vaimulikele ja kirikutele ette, et nad peidavad kasutu ja ehmatamapaneva hiilguse taha surma “uimastava magususe” ja muudavad selle olemust – olemust, mida romantism pidi vabastama ja ülistama.”⁶¹

Kristlikust vaatepunktist ei ole oluline muidugi “surma uimastav magusus”, vaid selle ületamine Jeesuse Kristuse surnuist ülestõusmisega. Ja selles sisaldub uskuvate inimeste jaoks juba tröösti ja rõõmu allikas – kindlus, et koos Kristusega tohivad ka nemad pärast oma surma kord üles tõusta. Just osadus Kristusega oli põhjus, miks kristlasi hakati matma kirikute lähedusse, piltlikult väljendatuna osadusse pühakutega. Nii kujunesid kalmistud “kristlikule tsivilisatsioonile omaseks jooneks”⁶². Need moodustasid erilisi mälestuspaiku. Hauakivid mäletasid neid, kes olid tollastele usklikele eelnenud, ja andsid nende kohta teavet. Samal moel pidasid kamraadid ja rahvas, samuti vastane, meeles ka sõduri surma.

Varasematel aegadel oli tavaks jumalateenistustel langenud võitluskaaslastele mõelda ja neid Jumala halastuse hoolde usaldada. Leinaks võeti piisavalt aega, mis on ka kahtlemata vajalik, sest leina tulemusena võivad ilmneda samasugused pidurdus- ja lühiühendusreaktsioonid nagu ka hirmu

⁵⁹ **Evangelisches Gesang- und Gebetbuch für Soldaten**. 1977. Hrsg. vom Evangelischen Militärbischof. Bonn, S. 279.

⁶⁰ Leinamisprotsessi erinevate faaside kohta vt **Spiegel, Y.** 1973. Der Prozeß des Trauerns. München.

⁶¹ Vrd **Ariès** 1980, S. 521.

⁶² Vrd *ibid.*, S. 57.

puhul. Taolise nn leinatöö juurde võivad kuuluda ka niisugused spetsiaalsed sõjaväetavad nagu näiteks õhuväes *Lost-Wingmann-Formation*⁶³ langenud kamraadi mälestuseks.

Sõjaohvrite püsivat mälestust ja alalist hoivatavat meeldetuletust elavatele tähendavad igatahes sõjahauad ja sõjahaudade hooldamise ühingute poolt üle maailma korras hoitavad sõjaväekalmistud, mida mõistagi ei tohiks segi ajada sõjakangelaste memoriaalidega. See, et sõjahauad ja sõjaväekalmistud võiksid säilitada mälestuse ja meeldetuletuse ülesande, eeldab igatahes seda, et elus olevate kaasvõitlejate hulgas ja ühiskonnas laiemalt säilitatakse sellist surmaga ümberkäimise viisi. Praegusel ajal kõnelevad mitmed märgid kahjuks teistsugust keelt. Anonüümsete matuste hüppeliselt kasvanud arv⁶⁴ signaaliseerib pigem seda, et paljud nüüdisaja inimesed ei taha isegi, et nende enda mälestuse eest hoolt kantakse. Kuivõrd siis tuleks arvestada sellega, et nad tahavad säilitada mälestust nende eneste eest surnud sõdurite ohvrust ja kannatustest?

Vastuseta jääb küsimus, kas silmas pidades niisugust “surma metsistumist” ning sellega lahtirebitud hingehaavu, peaksid sunniviisil tagasi tulema ajad, mil igaüks tunneb intensiivselt vajadust oma südametunnistusega Jumala ja inimeste ees taas surmast ning surnutest mõelda ja neid meeles pidada. Seda on võimalik hästi ette kujutada – olgu see siis arvestades relvajõudude uusi rahvusvahelisi ülesandeid või olgu see siis võib-olla alles viiekümne või saja aasta pärast puhkev vastureaktsioon ühiskonna praegusest veelgi ulatuslikumale hingelisele laostumisele.

Kristlikust vaatenurgast on aga otsustava tähendusega see, et inimestega lahutamatu seotud hirmu, surma ja leinaga seoses kuulutatakse kõikidele head sõnumit Jeesusest Kristusest. Sellest lähtuvalt on võimalik ühtmoodi nii tsiviiliskuid kui sõdureid trööstida kindla veendumusega, et nad ei lähe eales surma ega hävituse tõttu kaduma, vaid usus Kristusesse hoitakse neid ka pärast füüsilist surma ja uuendatakse igaveseks eluks, nii et nad võivad täie kindlusega öelda: “Surm on neelatud võidusse! Surm, kus on sinu võit?” (1 Kr 15,55)

⁶³ Erialakirjanduses tuntud ka kui *Missing-Man-Formation*. Tegemist on niinimetatud auformeringuga langenud lenduri mälestuseks (koosneb tavaliselt neljast lennukist). Sel puhul lendavad lennukid leinatalituse ajal üle matusepaiga. Üks koht formeringus jääb tühjaks, et sümbolideerida surma saanud kamraadi vabaks jäänud kohta. Pärast Teist maailmasõda praktiseeriti ka niisugust varianti, et üks lennukitest eraldus tseremoonia ajal formeringust. Esimene ülelend matuse ajal leidis lendurite pärimuse järgi aset juba Esimese maailmasõja päevil, kui Briti piloodid osutasid sellega viimset au oma legendaarsele vastasele Manfred von Richthofenile.

⁶⁴ Vrd **Heinrich, Heling** 1993, S. 5.

Kirjandus

- Ariès, P.** 1980. Geschichte des Todes. 2. Aufl. München/Wien.
- Berger, P.** 1973. Zur Dialektik von Religion und Gesellschaft. Elemente einer soziologischen Theorie. Frankfurt am Main.
- D. Martin Luthers Werke** (= **WA**, Die Weimarer Ausgabe). 1966. Kritische Gesamtausgabe. Unveränderter Abdruck 1966 der bei Hermann Böhlau Nachfolger, Weimar, erschienenen Ausgabe.
- Elias, N.** 1982. Über die Einsamkeit der Sterbenden in unseren Tagen. Frankfurt am Main.
- Evangelisches Gesang- und Gebetbuch für Soldaten.** 1977. Hrsg. vom Evangelischen Militärbischof. Bonn.
- Flach, H.** 1980. Suizidversuche in der Bundeswehr. Eine sozialpsychologische Untersuchung. – Wehrpsychologische Untersuchungen 2.
- Flohr, H.** 1967. Angst und Politik in der modernen parlamentarischen Demokratie. – Wiesbrock, H. (Hrsg.). Die politische und gesellschaftliche Rolle der Angst. Frankfurt am Main.
- Freud, S.** 1971. Über die Berechtigung, von der Neurasthenie einen bestimmten Symptomenkomplex als "Angstneurose" abzutrennen. – Freud, S. (Hrsg.). Studienausgabe, Bd. VI. Hysterie und Angst. Frankfurt am Main.
- Groethuysen, B.** 1978. Die Entstehung der bürgerlichen Welt- und Lebensanschauung in Frankreich, Bd. 1 Das Bürgertum und die katholische Weltanschauung. Frankfurt am Main.
- Guggenbühl, D.** u.a. (Hrsg.). 1978. Truppenpsychologie. Frauenfeld.
- Hammer, K.** 1974. Deutsche Kriegstheologie. München.
- Heinrich, G.; Heling, A.** 1993. Im Tod nicht anonym. Handreichung zu aktuellen Fragen des Bestattungs- und Friedhofswesens. Kiel.
- Heinemann, G.** 1969. Freiheitliche Ordnung der Demokratie als großes Angebot. Verwirklichung des sozialen Rechtsstaates durch den mündig mitbestimmenden Bürger. Appell des Bundespräsidenten zur Verantwortung für den Frieden und den sozialen Fortschritt. – Bulletin Nr. 87, 2. Juli.
- Jüngel, E.** 1979. Tod. Gütersloh.
- Jünger, B. E.** (o.J.). In Stahlgewittern. – Ein Kriegstagebuch 16 (1926). Berlin.
- Koch, E.** 1991. Soldatenbild im Wandel. – Koch, E. (Hrsg.). Die Blauhelme. Frankfurt am Main/Bonn.
- Korobejnikow, M. P.** 1973. Psychologie für das Gefecht. Psychologische Probleme der Vorbereitung der Armeeehörigen auf das moderne Gefecht. Berlin.
- Marshall, S. I. A.** 1951. Soldaten im Feuer. Gedanken zur Gefechtsführung im nächsten Krieg. Frauenfeld.
- Nassehi, A., Weber, G.** 1989. Tod, Modernität und Gesellschaft. Entwurf einer Theorie des Todesverdrängung. Opladen.
- Oetting, D. W.** 1990. Motivation und Gefechtswert. Vom Verhalten des Soldaten im Kriege. 2. Aufl. Frankfurt am Main/Bonn.
- Panse, F.** 1971. Angst und Schreck. – Zwingmann, C. (Hrsg.). Katastrophenreaktionen. Frankfurt am Main.

- Reitz, R.** 1989. Die Entkirchlichung des Todes. Gedanken zur Reform eines ungeliebten Gegenstandes. – Dialoge 9.
- Remarque, E. M.** 1928. Im Westen nichts Neues. Berlin.
- Riemann, F.** 1982. Grundformen der Angst. Eine tiefenpsychologische Studie. München/Basel.
- Riemann, F.** 1995. Hirnu põhivormid. Süvapsühholoogiline uurimus. Tartu.
- Scherer, G.** 1979. Das Problem des Todes in der Philosophie. Darmstadt.
- Scheven, W. von.** 1985. Fremdes Leben verantworten. – De officio. Zu den ethischen Herausforderungen des Offizierberufs. Hrsg. v. Evangelischen Kirchnam für die Bundeswehr, verantwortlich: P. H. Blaschke, R. Gramm, W. Sixt, 2. Auflage. Hannover.
- Selbstmordverhütung in der Bundeswehr. Erfahrungen aus Truppe, Wehrmedizin, Sozialarbeit, Militärseelsorge, Wehrpsychologie und Wehrrecht.** 1989. – Preuschoff, K.-J. (Hrsg.). Regensburg.
- Spiegel, Y.** 1973. Der Prozeß des Trauerns. München.
- Stouffer, S. A.** 1949. The American Soldier – Combat and its Aftermath. Princeton.
- Tillich, P.** 1951. Politische Bedeutung der Utopie im Leben der Völker. Berlin.
- Tillich, P.** 1979. Systematische Theologie. Bd. II. 6. Aufl. Stuttgart.
- Truppenpsychologie.** 1978. Hrsg. v. D. Guggenbühl u.a. Frauenfeld.
- Uexküll, G. von.** 1971. Die Angst des Soldaten. – Zwingmann, C. (Hrsg.). Katastrophenreaktionen. Frankfurt am Main.
- Wiesbrock, H.** 1967. Einführung in die Thematik des Bandes. – Wiesbrock, H. (Hrsg.). Die politische und gesellschaftliche Rolle der Angst. Frankfurt am Main.

Andreas Pawlas, *dr. rer. pol.*, KVÜÖA humanitaar- ja sotsiaalteaduste õppetooli sotsiaaleetika ja TÜ usuteaduskonna praktilise teoloogia külalisprofessor